

VOLMAR DELHEIJ EN MARCEL PUT.

TWEE VOOR DE PRIJS VAN ÉÉN DE GEZICHTSBEPALENDE GESCHIEDENIS VAN HET HEERLENSE HEMA-GEBOUW

In de Heerlense binnenstad is de laatste eeuw veel veranderd. Één van de opmerkelijkste wijzigingen, zowel visueel als historisch, hield verband met de bouw van de eerste Hema-vestiging in Heerlen. Oorspronkelijk was dit winkel-pand op het Emmaplein voorzien. Uiteindelijk opende de Hema in Heerlen voor het eerst haar deuren in een nieuw gebouw op de hoek van de Verlengde Saroleastraat (nu Dr. Poelsstraat) en de Uilestraat (nu Uilegats-Raadhuisplein). Door de bouw van het warenhuis op deze locatie, in 1939, kreeg het centrum een heel nieuw aanzien. De Saroleastraat werd verlengd en er ontstonden twee volwaardige pleinen: het Emma-plein en het Raadhuisplein.

Affiche opening van de Hema in 1940.
(SAH, Bouwvergunningen 1939)

Echte pleinen zijn het helaas niet lang gebleven. Met het oprukken van het autoverkeer werden zij omgevormd tot rustplaatsen voor de 'transportezel' van het winkelend publiek. Een functie

die het Raadhuisplein in het midden van de jaren tachtig weer verloor. Vrijwel gelijktijdig met het vertrek van de Hema, die in 1986 in het winkelcentrum 't Loon haar toevlucht zocht, werd het plein voor auto's ontoegankelijk gemaakt. Door deze veranderingen werd het er ineens rustig. Voor het raadhuis lag weer, net als vroeger, een open vlakte, waar bijna niets gebeurde. De bouw van de Openbare Bibliotheek, waarmee het Hema-gebouw de reeds lang gewenste 'opponent' kreeg, veranderde daar weinig aan.

Nu de werkzaamheden aan het stadskantoor bijna zijn voltooid, komen deze 'vlakte' en de 'oude Hema' weer in beeld. De stilte rond dit, voor de ontwikkeling van de binnenstad zo belangrijke, gebouw, lijkt daarmee te worden doorbroken. Met het oog op een mogelijk 'hergebruik' van de 'oude Hema', zijn architectuur-historische waarde en de mogelijke opwaardering van 'de vlakte voor het raadhuis' brengen wij dit gebouw en zijn turbulente ontstaansgeschiedenis onder uw aandacht.

**TWEE VOOR DE
PRIJS VAN ÉÉN**

De Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij.

In de jaren twintig van deze eeuw werden in een aantal Westeuropese landen winkelbedrijven opgericht die hun waren op een nieuwe manier verkochten. Tot dan waren de grotere Europese winkels voornamelijk luxueuze zaken die een zeer ruim assortiment van produkten verkochten. Zij richtten zich voornamelijk op de middenklasse en de hogere inkomensgroepen. In de nieuwe warenhuizen was de diversiteit van het aanbod veel beperkter dan in de bestaande. Oorzaak hiervan was de gehanteerde verkoopformule. Het assortiment werd namelijk tegen zogenaamde eenheidsprijzen verkocht. Dit betekende dat er slechts enkele prijscategorieën waren en dientengevolge ook een minder divers aanbod. Deze verkoopmethode was in de VS al enige tijd een geweldig succes.¹

HEISA ROND DE HEMA

De ondernemers van de eenheidsprijzenwinkels probeerden de prijzen zo laag mogelijk te houden en de winst te maximaliseren. Door de lage prijsstelling was de verdienste per eenheid verkocht

produkt gering. De grotere winst moest uit het aantal verkopen worden gehaald. De produkten moesten 'best-sellers' zijn. Ze mochten niet lang in de schappen liggen. Het mes sneed zo aan twee kanten: de omzet steeg en de kosten voor het houden van een voorraad werden beperkt. Beide factoren droegen bij tot het vergroten van de winst. Daarnaast moesten ook de andere kosten laag blijven. Dit had onder andere tot gevolg dat de eenheidsprijzenwin-

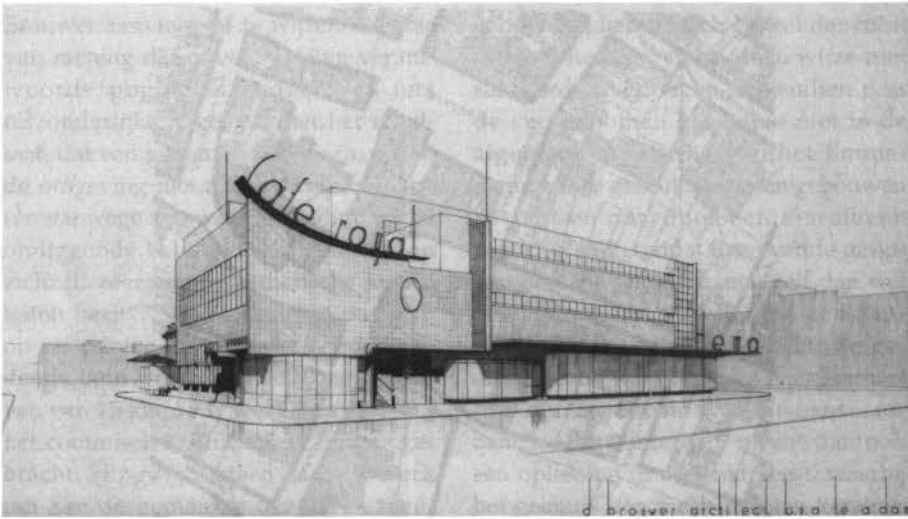
kels niet alleen sober waren ingericht, maar dat ook de panden zelf eenvoudig en vooral goedkoop moesten zijn.

De grote luxueuze Europese warenhuisondernemingen zagen in de eenheidsprijzenbedrijven toekomstige concurrenten. Om een prijzenslag te voorkomen besloot een aantal ondernemingen zelf een eenheidsprijzenbedrijf op te richten. In Nederland namen Arthur Isaac en Otto Meijer zo'n besluit.² In 1926 richtten zij de Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij op. Deze onderneming is beter bekend als de Hema.

De eenheidsprijzen-formule sloeg ook in Nederland aan. In 1931 waren er al 22 Hema-vestigingen. Ten gevolge van de economische crisis werden in het resterende deel van de jaren dertig slechts twee nieuwe filialen geopend. De laatste van deze twee was de vestiging in Heerlen.³

Heisa rond de Hema - economische en esthetische bezwaren

"De Heerlensche Hema-affaire", onder deze kop bracht het Limburgsch Dagblad, in zijn editie van 15 februari 1938, een verslag van de ledenvergadering van de Heerlense Roomsche Katholieke Middenstandsvereniging (R.K.M.V.). Tijdens deze bijeenkomst, in café 'Germania', kwam de geplande vestiging van een Hema-filiaal te Heerlen aan de orde.⁴Ruim een half jaar eerder was deze affaire begonnen. In mei 1937 had de Amsterdamse architect Dirk Brouwer aan Burgemeester en Wethouders van Heerlen toestemming gevraagd voor de bouw van een winkelhuis met magazijnruimten. Hij deed dit als gemachtigde van de N.V. Hollandsche Eenheidsprijzen Maatschappij.⁵ Het Hema-gebouw zou op de funderingen van het voormalige postkantoor op het

Ontwerp van Brouwer, dat gewijzigd werd uitgevoerd. (SAH, Bouwvergunningen 1939)

kerkplein verrijzen. Dit pand en het perceel waarop het stond, waren enige tijd daarvoor door het Rijk aan de N.V. Dura Aannemingsmaatschappij in erfpacht gegeven. Aanvankelijk was het Rijk van plan geweest het perceel inclusief bebouwing te verkopen. De geplande verkoop van het postkantoor had echter nogal wat voeten in aarde. Bij de openbare inschrijving voor de verkoop werd de taxatieprijs namelijk niet bereikt. Daarop besloot het ministerie van Financiën niet te verkopen. Ruim twee maanden na deze poging tot openbare verkoping, bleek het gebouw en de bijbehorende grond onderhands aan de N.V. DURA Aannemingsmaatschappij te Rotterdam in erfpacht te zijn gegeven. Het onderhands verhandelen van staatseigendommen was niet gebruikelijk. In Heerlen had dan ook bijna niemand met een dergelijke oplossing gerekend. Bijna niemand, want vlak voordat DURA en het ministerie de zaak afhandelden, had zich ook een (nog onbekende) interessent uit Heerlen bij het ministerie gemeld. Deze kreeg echter nul op zijn rekst.⁶

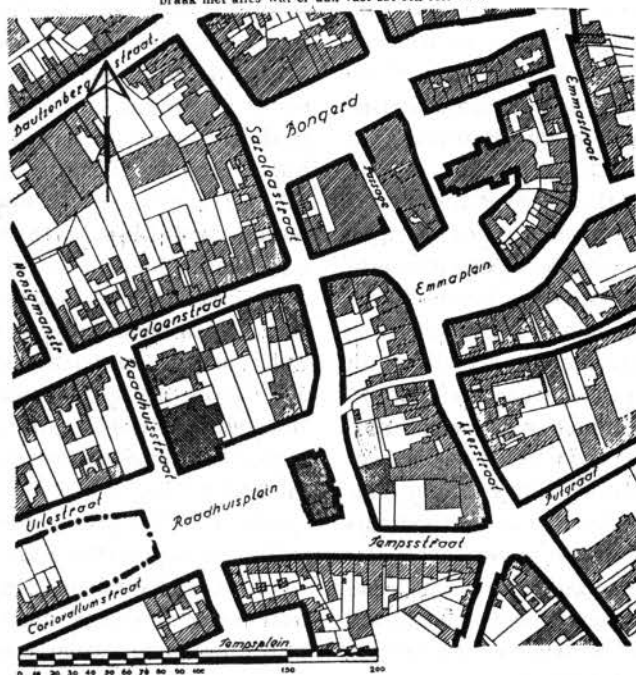
Nog voordat Brouwer zijn aanvraag

deed, hadden de Heerlense middenstanders al bij de minister van Financiën, P.J. Oud, geprotesteerd. Zij lieten de minister weten "dat verschillende middenstanders het (...) reeds zwaar genoeg hadden om het hoofd boven water te houden en dat Heerlen ook reeds een eender gelijksoortig Warenhuis rijk was".⁷ Uit het verzoek van Brouwer aan B. en W. bleek dat hun protest zonder het gewenste effect was gebleven. De R.K.M.V. richtte zich daarop wederom tot het landsbestuur. Ditmaal liet de vereniging minister Oud weten dat zij "het ten zeerste betreurt, dat ondanks het gemotiveerd schrijven van 16 april jl. de vestiging van het Hema-Warenhuis alhier toch doorgang zal vinden."⁸

De R.K.M.V. had economische motieven om de Hema uit Heerlen te weren. De schoonheidscommissie die zich over Brouwer plannen boog, had bouwkundige bezwaren tegen het nieuwe warenhuis. De commissie bestaande uit de architecten Hardeveld (voorzitter) en Klijnen (lid), pater Briels (lid), Van de Ven (directeur Publieke Werken, adviseerend lid) en Bour (secretaris) besloot

VOORHEEN
 Bovenstaand kaartje geeft een beeld van den toestand zooals deze was, voordat de doorbraak met alles wat er aan vast zat een feit was.

THANS
 En dit kaartje brengt de huidige situatie in beeld. Men ziet hierop duidelijk de aanzienlijke uitbreiding van het centrum, als gevolg van de verlenging van de Sarolestraat

Brouwer aanvraag af te wijzen. Zij was van mening dat er een "weinig verantwoorde poging is gedaan om iets uitzonderlijks te geven, met het resultaat, dat een gebouw is ontstaan, dat in de omgeving niet alleen slecht zal passen vanwege zijn wanverhouding tot de omliggende bebouwing, maar ook op zichzelf zeer weinig esthetische kwaliteiten bezit".⁹ Verder was het ontwerp op zes punten in strijd met de toen geldende bouwverordening. In een schrijven van 15 juni 1937 werd Brouwer van het commissiebesluit op de hoogte gebracht. Hij ging meteen aan het werk om aan de gemaakte bezwaren tegemoet te komen.

Moeite met een 'Manifestatie in Glas'

In zijn nieuwjaarstoespraak volgend op deze ontwikkelingen verklaarde burgemeester Van Grunsven "dat de te verwachten bouw van een nieuw warenhuis in onze gemeente te betreuren viel, omdat alhier geen behoefte aan exploitatie eener dergelijke inrichting bestaat". Hij steunde hiermee de R.K.M.V.

Van het Heerlense College kreeg Van Grunsven goedkeuring pogingen te ondernemen de bouw van zo'n nieuw warenhuis te voorkomen. Desalniettemin diende de Hema opnieuw een bouwaanvraag in. Niet Brouwer, maar de N.V. Dura Aannemingsmaatschappij uit Rotterdam nam deze taak op zich. Dura zou ook de bouw voor haar rekening nemen.

In de vergadering van 17 januari 1938 boog de schoonheidscommissie zich opnieuw over het door Brouwer aangepaste ontwerp voor het Hema-gebouw. Zij kon zich opnieuw niet in het ontwerp vinden. "De diepte is naar mening der Commissie in verhouding tot de hoogte en het voorfront veel te groot,

zoodat een harmonisch geheel der cubische verhoudingen op deze wijze niet zal worden verkregen. Bovendien past de voorgenomen glasbouw niet in de algemene omlijsting van het Emma-plein, welke geheel uit stenen gebouwen bestaat en daardoor een massieven indruk maakt, omdat deze van te geringen omvang is om op zich zelf dan wel als tegenstelling tot de rest een aanmerkelijke rol te spelen, zodat de gedachte manifestatie in glas naar het oordeel der Commissie evenmin aanvaardbaar is. De Commissie meent dan ook een oplossing in anderen geest, waarbij het gebouw een meer gesloten karakter zal krijgen en waarbij de algemeene verhoudingen grondig worden herzien, te moeten aanbevelen".

Met name tegen de gevel aan de zijde van de Pancratiuskerk, die Brouwer voornamelijk uit grote glasvlakken wilde laten bestaan, hadden de commissieleden grote bezwaren. De schoonheidscommissie adviseerde de vergunning niet te verlenen. De uitvoering in glas zorgde ook in een ander opzicht voor problemen. In zijn advies aan B. en W. stelde de directeur van Publieke Werken nadrukkelijk dat "het bouwen op de wijze als de aanvraagster (N.V. Dura) voorstelt, niet als een overwegend bezwaar (wordt) beschouwd". "Maar", liet hij er op volgen, "de buitengevels aan de Emmastraat en het Emma-plein worden geheel uitgevoerd van glas in ijzerconstructie. Deze constructie van bouwen is in strijd met artikel 29 der bouwvergunning. (...) Voor panden als het onderhavige kan ik mij met een dergelijke constructie verenigen". Met de stijl van het geplande

MANIFESTATIE IN GLAS

gebouw en de daarmee samenhangende functionalistische constructiemethoden had de commissie dus blijkbaar geen problemen. De bezwaren waren meer van praktische aard. Zij betroffen de perceelgrenzen, de verkeerssituatie en de relatie tot de bebouwde omgeving. De Heerlense raad nam het advies van de commissie over en weigerde de vergunning.

De commissie was echter ook van oordeel dat, mits een aantal veranderingen aan het ontwerp werden aangebracht, het plan alsnog haar goedkeuring kon krijgen. Zij gaf de architect negen wijzigingen in overweging. De commissie was onder andere van oordeel dat de glasgevels te sterk sprekende horizontale banden vertoonde. Daarvoor in de plaats zou een normale ruitverdeling moeten komen. Verder moest de grote ronding aan de hoek, waar de hoofdingang was voorzien, aanzienlijk kleiner worden. Bovendien zag de commissie, in plaats van gestucte en betegelde wanden, liever muren van baksteen.

Brouwer verklaarde, bij monde van een vertegenwoordiger, alle wijzigingen over te nemen en het ontwerp daarmee in overeenstemming te brengen. Op 9 april 1938 kon op grond van de gewijzigde tekeningen al een nieuwe bouw-aanvraag door N.V. Dura worden gedaan. Deze plannen kregen de goedkeuring van de schoonheidscommissie. Namens de commissie adviseerde Van de Ven het College de gevraagde vergunning te verlenen. Wel moest dan nog aan acht voorwaarden worden voldaan. Burgemeester en wethouders volgden het advies van de commissie op. Er kon met de bouw begonnen worden.

De brief van de burgemeester

Anderhalve maand later, op 16 juni 1938, stuurde burgemeester Van

Grunsven een vertrouwelijke brief naar N.V. Dura. In dit schrijven informeerde Van Grunsven namens het gemeente- en het kerkbestuur of de Aannemingsmaatschappij genegen was om alsnog naar een andere locatie voor het nieuwe Hema-gebouw om te zien. De burgemeester voerde als reden aan dat na de afbraak van het oude postkantoor "een mooie doorkijk was verkregen op de St. Pancratiuskerk, die met haar schoonen Romaanschen toren het enige bouwwerk vormt, dat aan het grijs verleden onzer stad herinnert". Bebouwing moest op dit punt op esthetische gronden zelfs achterwege blijven. Van Grunsven voegde een situatieschets van Heerlen bij de brief. Daarop had hij mogelijke andere locaties aangekruist.¹⁰ Bij monde van N.V. Dura liet de Hema weten geïnteresseerd te zijn. De directie van het winkelbedrijf had vermoedelijk in de gaten dat de gemeente zich in een positie manoeuvreerde waaruit voor de Hema enig voordeel te halen viel. Aan de economisch aantrekkelijker geachte Saroleastraat had Van Grunsven iets van haar gading aangekruist. Zij liet de burgemeester weten in de lokatie van het toenmalige kantongerecht geïnteresseerd te zijn. Dit gebouw lag op de hoek van de Saroleastraat en de Van der Maessenstraat. Van Grunsven beloofde bij de minister van Financiën een dringend beroep te doen het perceel aan de gemeente over te dragen. De burgemeester vond de afhandeling van deze zaak dermate belangrijk dat hij aangaf, wanneer nodig, zijn vakantie in het buitenland er voor te onderbreken. Hema en N.V. Dura voerden vervolgens langzaam maar zeker de druk op. Op 4 juli 1938 vroegen ze Van Grunsven dringend naar andere aanbiedingen. Ze konden, zo schreven ze de burgemeester, de nieuwbouw aan het Emmaplein moeilijk langer uitstellen. In afwachting van de uitspraak van het ministerie van

Financiën zocht de gemeente naarstig naar andere mogelijkheden. Bij deze 'zoektocht' kwam het 'marktterrein achter het Raadhuis' voor de eerste keer ter sprake.

Wat was er gebeurd? Waarom wilde Van Grunsven, nadat de zaak in wezen was beklonken, alsnog de Hema en de N.V. Dura op andere gedachten brengen? Zijn argument van de verkregen doorblik was ongetwijfeld juist. Gezien de gang van zaken en de belangen rijst echter de vraag of dit inzicht een dergelijke brief rechtvaardigde: of speelden er nog andere zaken een rol? Had de R.K.M.V. Van Grunsven tot het schrijven van de brief overgehaald, in de hoop dat de Hema alsnog van een vestiging in Heerlen af zou zien? Zij had immers al duidelijk gemaakt de Hema liever niet naar Heerlen te zien komen. En had de burgemeester in zijn Nieuwjaarstoespraak niet aangegeven de visie van de lokale middenstanders te delen? Van Grunsven schreef de brief echter in naam van het gemeente- en het kerkbestuur. Het waren dus niet de Heerlense middenstanders, maar de katholieke zielzorgers die de burgemeester hadden beïnvloed. Dat Van Grunsvens brief ook namens het kerkbestuur gold, was opmerkelijk. Uit de notulen van dit bestuur blijkt namelijk niets van een dergelijk gezamenlijk optreden. Heeft deken Nicolaye hier op eigen initiatief gehandeld of interpreteerde de burgemeester het gesprek dat hij met de voorzitter had als een actie van het gehele kerkbestuur? Het is niet waarschijnlijk dat er door het gehele kerkbestuur een actieve lobby in de richting van de burgemeester werd gevoerd. Indien dit het geval zou zijn geweest, was het ongetwijfeld op de vergaderingen van het kerkbestuur besproken.

Belangrijker dan het aantal personen dat bij deze lobby betrokken was, is de vraag naar het motief van de actievoer-

ders. Wanneer de Pancratiusparochie daadwerkelijk bij de gang van zaken betrokken was, hetgeen we op basis van de brief van Van Grunsven mogen aannemen, diende(n) haar voorman(nen) een reden daarvoor te hebben. Welk voordeel had de Pancratiusparochie bij het uitblijven van de Hema-nieuwbouw op het Kerkplein? De 'mooie doorblik' zullen de kerkbestuurders zeer zeker wenselijk hebben geacht, maar er was vermoedelijk meer aan de hand. In mei 1937 bleek de parochie er financieel niet zo goed voor te staan. De subsidie van de gemeente, een belangrijke inkomstenbron, was de laatste jaren gedecimeerd.¹¹ Hierdoor had de parochie minder liquide middelen tot haar beschikking. Het grootste deel van haar bezit lag vast in onroerend goed.

Gedurende de periode dat de Hema-affaire zich ontspon hield het kerkbestuur zich, blijkens de notulen, niet met deze zaak bezig. Vlak nadat Van Grunsven zijn brief aan de Hema en de N.V. Dura stuurde, bleek het bestuur van de Pancratiusparochie in onderhandeling met de architect Peutz over de bouw van een aantal nieuwe kapelanieën in de Nobelstraat. Van een noodzakelijke uitbreiding van de woonruimte voor kapelaans was geen sprake. Kort tevoren meldde het bestuur nog dat het aantal kapelaans zou worden verminderd. Hoe kon de parochie ondanks het gebrek aan direct beschikbaar geld toch de opdracht voor nieuwbouw geven? Een mogelijk antwoord op deze vraag staat in het kasboek van de parochie. Op 29 augustus 1939 betaalde de Twentsche Bank f 30.000,- aan de Pancratiusparochie. In ruil daarvoor kreeg zij de (grond van de) oude kapelanieën aan het Emmaplein.¹² Deze gebouwen werden vroeger door het oude postkantoor aan het zicht onttrokken. Door de afbraak van dit pand lagen zij nu vrij aan het vergrote plein. Een ideale loka-

zn. 5790

De Hema in 1939 in aanbouw (rechts op de foto). (Fotocollectie SAH, no. 5790)

tie in het centrum van de stad. Door de bouw van een Hema-vestiging op het Emmaplein was de verkoopwaarde van deze gebouwen ongetwijfeld aanzienlijk lager geweest. De deken en de overige leden van het kerkbestuur hadden dus alle (financiële) redenen om bij Van Grunsven steun te zoeken.¹³

D.E. Waarheid en de doorbraak

Leo Meyer, directeur-generaal van de Bijenkorf, het moederconcern waarvan de Hema deel uitmaakte, ontving niet alleen van Van Grunsven post over de Heerlense Hema. Een anoniemus uit het Heerlense stuurde een schrijven aan de directie van de Hema in Amsterdam: "Ons kwam ter ore, dat men pogingen in het werk stelt, om den nieuwbouw aan het Emmaplein geen doorgang te doen vinden. Men wil het gebouw van de allergunstigste plaats der stad verwijderd houden en het liefst op een dood punt doen neerzetten. Gaat nooit op een dergelijk aanbod in en indien Gij het toch doet bewaar deze kaart dan die U altijd zal eraan herinneren, dat

men U gewaarschuwd heeft". Om zijn woorden kracht bij te zetten ondertekende hij/zij met D.E. Waarheid!¹⁴ Meyer speelde deze waarschuwing vrijwel meteen door naar Van Grunsven. De burgemeester dankte de Amsterdamse zakenman hartelijk voor deze vriendelijke geste. Vervolgens zette hij zijn werk om de Hema, middels het aanbod van een goede alternatieve locatie, van nieuwbouw op het Emmaplein te weerhouden voort.¹⁵

De locatie achter het raadhuis was inmiddels een serieuze optie. De kwestie van de Hema-vestiging werd door B. en W. van Heerlen steeds meer met een andere belangrijke nieuwbouw in de stad verweven: het nieuwe raadhuis. Dit raadhuis, naar een ontwerp van Peutz, werd gebouwd op de plaats van het oude gemeentekantoor. De hoofdingang lag echter niet, zoals bij het oude gebouw, aan de Geleenstraat, maar aan de open plek aan de zuidkant. Door de monumentale ingangspartij van het nieuwe raadhuis werd de eerste aanzet gegeven, van deze eenvoudige vlakte een plein te maken. Door het nieuwe Hema-gebouw aan de zuid-oostelijke

kant van het veld te situeren kreeg dit plein al meer vorm. Zowel bestuurlijk als planologisch was deze locatie de meest ideale oplossing. De burgemeester kon zo twee vliegen in een klap slaan. De gemeente en het kerkbestuur waren van het probleem aan het Emmaplein af. Bovendien kreeg het nieuwe en monumentale raadhuis met het plein een meer waardige entree. Om deze locatie voor de Hema aantrekkelijk genoeg te maken moest de toegankelijkheid van dit stadsdeel worden verbeterd. Er werd voorgesteld de Saroleastraat door te trekken. Deze weg kwam toen niet verder dan de Geleenstraat. Voor het maken van de doorbraak moest één pand geheel en een ander gedeeltelijk worden gesloopt. Beide waren niet in eigendom van de gemeente. Bij het ene pand, een dubbel winkelhuis, verwachtte de gemeente geen noemenswaardige problemen bij een poging tot aankoop. Het tweede pand was een kantoorpand van de Nederlandsche Handelsmaatschappij (NHM). Terwijl de gemeente contact zocht met deze onderneming, voerde Meyer de druk op. Hij drong er bij Van Grunsven op aan, snel met een geschikte locatie voor de dag te komen. De schade, die de Hema opliep door de vertraging van de bouw, begon naar zijn zeggen te zwaar op het bedrijf te drukken.

Het geluk van Van Grunsven - fortuin en financiën

Op 27 september berichtte een zwaar teleurgestelde Van Grunsven aan Meyer dat de NHM haar pand niet aan de gemeente wilde verkopen. De vestiging van de Hema aan de verlengde Saroleastraat leek daarmee definitief van de baan. De burgemeester schreef Meyer dankbaar te zijn voor de medewerking en de geboden gelegenheid een "voor

kerk en gemeente zo belangrijk plan te behartigen". De burgemeester besefte dat hij de bouw van de Hema op het Emmaplein nu niet meer kon tegenhouden. Van Grunsven had echter nog niet alle hoop laten varen. In zijn brief speculeerde hij op de voorzichtigheid van investeerders in tijden van crisis. "Ik heb nu nog slechts de hoop dat tengevolge van de internat.[ionale, VD/MP] toestand misschien ook wederzijds de wensch aanwezig is de zaak nog even te laten rusten".¹⁶

De Hema-directie was echter niet zo onder de indruk van de oorlogsschermseleringen in Oost-Europa. In tegenstelling tot hetgeen men na lezing van het bovenstaande zou vermoeden, was de burgemeester daar (achteraf) zeer gelukkig mee. Al spoedig bleek dat zijn hoop, de vestiging van de Hema alsnog aan de te verlengen Saroleastraat te verwezenlijken, niet ijdel was. Vlak nadat de burgemeester zijn brief aan Meyer had verstuurd, berichtte de NHM het Heerlense College alsnog akkoord te gaan met de gedeeltelijke sloop van haar kantoorpand aan de Geleenstraat. Burgemeester en Wethouders waren zeer verheugd over deze gang van zaken. Niet alleen waren door de toezegging van de NHM de problemen met het Emmaplein en de vestiging van de Hema de wereld uit, maar konden B. en W. ook de stedenbouwkundige mogelijkheden van de verlengde Saroleastraat benutten.

Voorwaarde was dat ook de financiële afwikkeling kon plaatsvinden. Het maken van de doorbraak in de Geleenstraat, dat wil zeggen de aankoop van

DE DOORBRAAK

de te slopen panden en de noodzakelijke reparaties aan de aangrenzende gebouwen, kostte de gemeente f130.000,-. De prijs voor de verbetering van het Raadhuisplein en zijn toegankelijkheid bedroeg ongeveer f 49.000,-. Voor de overname van het perceel aan het Emmaplein, het voormalig postkantoorterrein waar oorspronkelijk de bouw van de Hema was gepland, moest aan de N.V. Dura f 40.000,- worden betaald. Bovendien had de Hema door het uitstel van de bouw schade geleden. Deze werd op f 12.000,- geschat. Door de verkoop van de grond aan het Raadhuisplein, de inkomsten uit het verlenen van de Sarolestraat en leningen uit het Werkfonds, werd een groot deel van de onkosten gedekt. Er restte er nog een bedrag van f 52.000,-. Dit moest de gemeente uit eigen middelen betalen.¹⁷ In november ontving het stadsbestuur een brief met de mededeling dat particulieren de helft van dit bedrag voor hun rekening zouden nemen. Er was een initiatief genomen om uit de Heerlense burgerij een comité te vormen, met de bedoeling de financiële last

van de gemeente in deze kwestie te verlichten. Blijkens het schrijven dat naar de potentiële comitésleden werd gestuurd, hadden deken Nicolaye en de directeur van de mijnonderneming "Laura & Vereeniging" de eerste stap hiertoe gezet.¹⁸

Aan het eind van het jaar werd het comité opgericht. Één van de leden was een vertegenwoordiger van het bestuur van de Pancratusparochie.¹⁹

In februari 1939 was een deel van de benodigde som ingezameld. Het kerkbestuur beraadde zich nog over de donatie van haar zijde. Deken Nicolaye stelde voor "een gift van de kerk er bij te doen". Men vroeg zich af in welke vorm een dergelijke schenking verantwoord was en of daarvoor toestemming aan Roermond moest worden gevraagd. Ook werd de mogelijkheid van een collecte in de kerk geopperd. Een definitief besluit werd vooralsnog niet genomen.²⁰ Of een dergelijk besluit later wel werd genomen en hoe dit uitviel is onbekend. In de notulen van het kerkbestuur werd er met geen woord meer over gerept. Uit het kasboek van de parochie blijkt

niets van een schenking aan het comité. Over de bijdrage van de individuele kerkbestuurders tasten we eveneens in het duister. Het voorstel, "dat ieder lid van het kerkbestuur een gift beschikbaar stelt voor het onderhavige doel", was namelijk wel punt van discussie, maar over een eventueel besluit dienaangaande werden geen notulen gevoerd.²¹

Het comité slaagde er in de f 26.000,- snel bij elkaar te krijgen. Eind maart 1939 kocht de gemeente Heerlen het terrein aan de Emmastraat, waar voorheen het postkantoor stond, van het Rijk. De overige percelen werden in de loop van hetzelfde jaar aangekocht. Op 17 september kwam het laatste van de benodigde panden, het kantoor van de NHM, in het bezit van de gemeente.

Een reprise aan het Raadhuisplein.

Intussen had Brouwer, nog voordat de NHM te kennen gaf haar gebouw te willen verkopen, zijn ontwerp aangepast aan de mogelijk nieuwe locatie. De

hoofdingang en de etalages waren aan de (Verlengde) Saroleastraat gepland. Het achterfront, de kant die aan het plein grensde, kreeg een meer gesloten wand. Van Grunsven kon zich met dit laatste niet verenigen. Met een dichte achterwand was het plein 's avonds aan de kant van de Hema donker. Dat kwam zowel de beleving als de levendigheid van het plein niet ten goede. Hij had Meyer telefonisch al laten weten bij de vormgeving van de nieuwbouw aan het Raadhuisplein de vinger aan de pols te willen houden. Zijn alternatief was om aan de pleinzijde van het gebouw een restaurant te maken. Meyer zag daar echter weinig brood in. Hij vond dat de langgerekte vorm die het restaurant dan kreeg, een goede exploitatie vrijwel onmogelijk maakte. Als compromis stelde Meyer voor de begane grond aan de

HET GEBOUW

De Hema na de verbouwing van 1960 gezien vanaf het Raadhuisplein. (Foto-archief Hema)

pleinzijde te voorzien van een glasfront. Hierdoor was de zaak van die kant ook 's avonds levendig en vrolijk. De mogelijke vestiging van een kleiner restaurant of café in een ander deel van het pand sloot hij daarbij niet uit.

Op 4 februari 1939 diende N.V. Dura een nieuwe bouwaanvraag in. Deze keer niet alleen voor een winkelpand, maar ook voor een café-restaurant. De locatie was het, toen nog naamloze, Raadhuisplein. Waarschijnlijk tot ongenoegen van N.V. Dura begon het spel opnieuw. De leden van de schoonheidscommissie en de directeur van Publieke Werken hadden nogal wat opmerkingen. "De architectuur van het op te richten gebouw wijkt geheel af van het te bouwen Raadhuis", vond Van de Ven. Was eerst de Pancratius-kerk het aangevoerde obstakel, nu nam de directeur van Publieke Werken een ander produkt van inheemse bouwkunst als maatstaf. Ook Hardeveld en Klijnen adviseerden namens de schoonheidscommissie afwijzend. Ook nu namen B. en W. het advies van de commissie over. Brouwer kreeg voor de derde keer een aantal wijzigingen voorgesteld. Een aantal hiervan betekenden een ingrijpende wijziging van zijn ontwerp. Toch nam Brouwer ze zonder verzet over. De ronding aan het café (serre) verviel. De luidfels aan de begane grond werden ingekort. De voorgestelde breedte van 2.5 meter werd teruggebracht tot 1.5 meter. De woning van de restauranthouder ging van de tweede naar de eerste verdieping en enkele houtconstructies werden, in verband met de brandbeveiliging, in beton uitgevoerd. Verder werd Brouwer ontwerp beïnvloed doordat de ingang, op de hoek van de toenmalige Uilestraat en de (Verlengde) Saroleastraat, boven straat-niveau kwam te liggen. Dit niveauverschil was het gevolg van een stedenbouwkundig ontwerp van Klijnen. Het maakte een aantal treden

aan de entree van het gebouw noodzakelijk.

Op 24 april boog de schoonheidscommissie zich wederom over een gewijzigd ontwerp voor de Hema-vestiging. Zij was van oordeel dat "Het nieuwe project (...) in vergelijking met het vroegere belangrijk vereenvoudigd en in veel opzichten minder heterogeen" was. Met name over het wegvallen van de cirkelvormige serre van het restaurant aan de pleinzijde was zij verheugd. Tevreden waren de commissieleden echter nog niet. De zijde van het gebouw die aan het plein grensde was te onrustig. De tweede verdieping sprong daar namelijk vier meter terug. De commissie had aan die kant liever een doorlopend glasvlak gezien.²² Bovendien was zij van oordeel dat de glasvlakken aan de pleinzijde onderbroken moesten worden door stroken ondoorzichtig glas. Op die manier zou de winkelmeubilering aan het gezicht worden onttrokken. Aan deze wens werd ten dele tegemoet gekomen. Op de begane grond werd ondoorzichtig glas gebruikt en de vliesgevel werd in halfdoorzichtig glas gezet.²³ De overige voorgestelde wijzigingen werden grotendeels overgenomen. Op 12 mei 1939 kreeg de N.V. Dura voor de tweede maal een vergunning voor de bouw van de eerste Hema-vestiging in Heerlen. Eenmaal begonnen verliep de bouw voorspoedig. Al in het voorjaar van 1940, vlak voor het uitbreken van de oorlog, werd het nieuwe Hema-filiaal feestelijk geopend.

Het gebouw en zijn architect.

De Heerlense Hema werd uitgevoerd in de stijl van het Nieuwe Bouwen getuige de grote raamvlakken, niet-dragende gevels, een praktische indeling van het interieur en een zo veel

mogelijk binnenlaten van licht en lucht. Het 'Nieuwe Bouwen' was een Nederlandse variant van het functionalisme of Nieuwe Zakelijkheid, een internationale bouwstijl, waarvan architecten zich met name tussen ± 1920 en 1940 bedienden. In deze stijl was het ontwerp gebaseerd op een analyse van de functie(s) van het gebouw en dan met name op de indeling en de situering van de verschillende ruimten. Er werd veel aandacht besteed aan de 'toetreding' van licht en lucht (lichtvensters, balkons, dakterrassen), en men gebruikte moderne materialen, zoals staal, glas en beton. Verder voorzagen de ontwerpers hun gebouwen veelal van blok- en cilindervormen, platte daken en witgepleisterde gevels zonder ornament. Deze stijl werd ook wel 'International Style' genoemd. Het Nieuwe Bouwen was vooral geconcentreerd rond de leden van de Amsterdamse groep 'De 8' en de Rotterdamse groep 'Opbouw'. Van 1932 tot 1942 gaven zij gezamenlijk het tijdschrift 'De 8 en Opbouw' uit.²⁴

Het Hema-gebouw werd geconstrueerd als een betonskeletbouw met bakstenen buitenmuren en enkele dragende delen tussen warenhuis en restaurant. De buitenmuren aan de Uilestraat en aan het Raadhuisplein kenmerkten zich voornamelijk door een strakke vormgeving. Hiermee moest de rust naar het plein toe worden gegarandeerd. De gebogen bekroning van het terugwijkende glazen deel, waar de bakkerij werd ondergebracht, vormde, na de gesloten zijgevel aan de Uilestraat, de overgang naar het plein. De wand van het restaurant aan de (vroegere) Tempstraat (tegenwoordig Coriovallumstraat), en vooral de gevel aan de Dr. Poelsstraat, kregen een horizontaal accent. Het was met name deze laatste muur, die, als tegenhanger van de plein-gevel, een zeer dynamisch karakter kreeg. De wand van de eerste verdie-

ping boog opvallend af, terwijl die van de tweede verdieping dit in tegenstelde richting deed.²⁵ De gevels herinnerden in hun elementen onwillekeurig aan vliegtuig- of scheepsbouw: de concave en convexe lijnen, de patrijs-achtige raampjes en bovenlichtjes, de behandeling van de ijzeren deuren met een gebogen luifel of met ronde raampjes. Ook dit waren typische kenmerken van het Nieuwe Bouwen. Hiermee wilde men de dynamiek van de eigen tijd, van vooruitgang en techniek, benadrukken.

De nadruk op het eigentijdse was voor het Bijenkorf-concern, en met name voor de Hema, één van de redenen om een deel van haar vestigingen in de stijl van het Nieuwe Bouwen te laten ontwerpen. Daarnaast sloot de functionalistische bouwstijl uitstekend aan bij de door de Hema gehanteerde verkoopfilosofie. De producten van het Nieuwe Bouwen oogden sober, waren goedkoop en op de functie gericht. Een aantal ontwerpen, dat 'De Bijenkorf' liet vervaardigen, werd ook uitgevoerd. Het merendeel daarvan, voor zowel het ex- als het interieur van de warenhuizen, waren het werk van Dirk Brouwer. Het grootwinkelbedrijf maakte regelmatig van zijn diensten gebruik. Bij de ontwerpen voor de Hema gebeurde dit zelfs zo vaak dat hij in de jaren dertig als de 'huisarchitect' van de Hema kon worden beschouwd.²⁶

Alhoewel Brouwer veel voor de Hema werkte is van zijn werk voor het Bijenkorf-concern het ontwerp voor het magazijn van de Amsterdamse Bijenkorf aan het Damrak, gebouwd in 1937 en 1938, het meest bekend. Andere ontwerpen, die enige vermaardheid genieten, werden niet in opdracht van dit warenhuisbedrijf gemaakt. Het zijn twee panden van de voormalige Galeries Modernes, gelegen aan de Utrechtse Lange Viestraat (1941) en aan de Amsterdamse Regulierbreestraat

(Fotocollectie SAH)

(1937), en de busgarage van de Noord-Hollandsche AutobusDienstOndernehmung (NHADO) in het Noordhollandse Bergen (1932). Al deze gebouwen zijn als functionalistisch te typeren.²⁷

Naast zijn werk voor de Bijenkorf en de Hema was Brouwer dus ook voor andere warenhuizen actief. Of, en in hoeverre het ontwerpen van grotere winkelpanden en hun inrichting zijn specialisme vormde, is onbekend. De constatering dat er (tot nu toe) slechts weinig van en over zijn werk bekend is, maakt een dergelijke specialisatie aannemelijk. Verbouwingen en interieuraanpassingen kwamen in dit segment van het architectenwerk veelvuldig voor. De ontwerper ervan bleef veelal anoniem.

Op basis van zijn werk wordt Brouwer tot de zogenaamde functionalistische stroming in de architectuur gerekend. We wezen er reeds op dat bij de Heerlense Hema verschillende karakteristieken van het Nieuwe Bouwen duidelijk aanwezig zijn. Brouwers Heerlense ontwerp vertoont op tal van punten grote overeenkomsten met het beroemde Grand Hotel-Restaurant-Theater Gooiland in Hilversum. Dit gebouw is een ontwerp van J. Duiker, een exponent van het Nederlandse Nieuwe Bouwen.²⁸ Groenendijk beschouwt het werk van Brouwer echter als verwant met dat van Dudok. Net als bij Dudok krijgt de Nieuw-Zakelijke vormtaal bij Brouwer decoratieve, monumentale en kubistische accenten. Bij het Heerlense Hema-gebouw vertoont slechts de oorspronkelijke toestand van het warenhuis aan de pleinzijde en het restaurant-gedeelte met de overstekende luifels en in- en uitspringende blokken de Dudok-trant. Buiten dit is de 'oude Hema' aan de zijde van de huidige Dr. Poelsstraat zelfs zo expressionistisch dat zij tot op zekere hoogte aan de Amsterdamse School

doet denken.²⁹ Voegen we daarbij de Nieuw Zakelijke vliesgevel aan het Raadhuisplein en de details ontleent aan de vliegtuig- en scheepsbouw, dan geeft het gebouw karakteristiek de opvatting van het Nieuwe Bouwen weer dat iedere gevel even belangrijk is, en niet zoals traditioneel slechts de voorgevel. Afwijkend van het Nieuwe Bouwen zijn vervolgens het (oorspronkelijk) gebogen dak van de bakkerij en het hellende dak van het restaurant-gedeelte. Het Nieuwe Bouwen zwoor immers bij het platte dak. Daarmee toont deze compositie duidelijk aan dat Brouwer een vrijere opvatting van Nieuwe Bouwen-architectuur hanteerde dan de strenge opvatting van 'De 8' en 'Opbouw'. Om deze reden sloot hij zich waarschijnlijk nooit aan bij architectenorganisaties die deze bouwstijl aanhingen en propageerden, of werd hem hierom het lidmaatschap geweigerd.

De Hema aan het Raadhuisplein was een van Brouwers laatste grotere, gerealiseerde ontwerpen. Ruim een jaar na de voltooiing van dit werk werd de architect door de Duitse bezetter, vanwege zijn activiteiten in het verzet, gefusileerd.³⁰

Brouwers Heerlense ontwerp doorstond de oorlog. Het werd wel aanzienlijk beschadigd, maar na de bevrijding gerestaureerd. Omstreeks 1960 onderging het gebouw een aantal belangrijke veranderingen. In 1958 maakte de architect A. Elzas uit Amsterdam tekeningen voor uitbreiding en renovatie van het gebouw. Het belangrijkste resultaat hiervan was dat in 1960 de aan de pleinzijde terugwijkende tweede verdieping tot aan de vliesgevel gelijk werd getrokken. Het gedeelte waarin café-restaurant Castellum was gevestigd, en dat eigendom was van de Amstel Brouwerij, werd in dat jaar voor het oog ingrijpend gewijzigd. De tegels aan de wanden werden verwijderd en ver-

vangen door een pleisterlaag. Hierdoor ontstond de indruk dat er niet meer sprake was van één gebouw, maar van twee tegen elkaar geplaatste ontwerpen. Het spel van open en gesloten vlakken van het pand werd aangetast. Aan de huidige Dr. Poelsstraat werd van de oorspronkelijke dubbele horizontale raampartijen, die in een grote verticale raampartij overgingen, er een gesloten en de ander van het vertikale glasvlak gescheiden. Ook werd het doorzichtige glas vervangen door melkglas.³¹ Na de uitvoering van deze wijzigingen bleef het gebouw, tot op heden, vrijwel onveranderd.

Herstel en hergebruik van de Hema.

Momenteel ligt de 'oude Hema' er enigszins verloren bij. Door gebrekkig onderhoud heeft het verval al op tal van plaatsen duidelijk ingezet. Er zijn weliswaar geen sloo-plannen (meer)³², maar om te voorkomen dat die er in de toekomst toch zullen komen, is renovatie in de nabije toekomst noodzakelijk.

Er zijn nog meer redenen aan te geven waarom het gebouw in zijn 'oude glorie' moet worden hersteld. Één daarvan is in ons verhaal duidelijk naar voren gekomen: de historische betekenis van het pand voor de ontwikkeling van de Heerlense binnenstad. Een ander motief is, alhoewel minder prominent, eveneens in bovenstaande geschiedenis aanwezig: het creëren van een leefbaar plein en een waardige entree voor het Heerlense stadhuis door aangepaste bebouwing aan deze open ruimte. Met betrekking tot dit laatste aspect zijn er aan het Raadhuisplein in de afgelopen tijd behoorlijke ontwikkelingen. Enige jaren geleden werd aan de westzijde van het plein de nieuwe Stadsbibliotheek gebouwd. Binnen enige maanden zijn

bovendien de verbouwing van het Raadhuis en de 're-styling' van Eurostaete een feit. Door vervolgens het 'oude Hema-gebouw' op te knappen wordt het Raadhuisplein weer omgeven door gebouwen die deze plek het aanzien geven dat zij verdient.

Voor Heerlen, een stad die zich de afgelopen jaren presenteert als de Limburgse stad waar moderne en hoogwaardige architectuur te vinden is, zullen verder ook de architectuur-historische argumenten sterk pleiten voor de renovatie van het Hema-gebouw. De Heerlense Hema is namelijk één van de laatste expliciet functionalistische werken die in Nederland voor de Tweede Wereldoorlog werden uitgevoerd. De wereldbrand vormt een caesuur in de ontwikkeling van de bouwkunst in ons land. Na de oorlog zijn het vooral de traditionele richtingen die de koers bepalen.

De rol van het functionalisme in de Nederlandse architectuur is dan vrijwel uitgespeeld. Door het overlijden van Brouwer in 1941 is zijn Heerlense ontwerp bovendien één van zijn laatste ontwerpen van allure.

Bij de uitvoering van de opknappbeurt moet er voor worden gewaakt dat het uiterlijk van het gebouw geen geweld wordt aangedaan. Wat de gevolgen kunnen zijn, wanneer aan deze eis niet wordt voldaan, weet iedere Heerleenaar die zich het authentieke Glaspaleis nog voor de geest kan halen. Deze, misschien wel grootste, renovatie-misser uit de Heerlense architectuurgeschiedenis heeft voor het gebouw rampzalige gevolgen gehad. Door het nog steeds ontbreken van een gemeentelijke monumentenverordening is een herhaling van

HERGEBRUIK

een dergelijk fiasco niet denkbeeldig. Er zou in het geval van de Hema door de welstandscommissie vooral gelet moeten worden op de werkelijke inhoud van de voorgestelde renovatie-plannen. Vaak worden door architecten vage beloften gedaan die de werkelijke plannen camoufleren. Zo stond er in de brochure van buro A.W. Groenendijk B.V., dat in 1974 de renovatie van het Glaspaleis begeleidde, dat de "totale renovering, waarmee men deze zomer gereed komt, (...) het gebouw volledig aangepast aan de eisen van vandaag en morgen (wordt), zonder dat de oorspronkelijke architectuur wordt geschaad." Deze renovatie wordt nu door sprekers van de Nederlandse DoCoMoMo, een onderdeel van de internationale inventarisatie van het Nieuwe Bouwen (Modern Movement), steevast in lezingen aangehaald als voorbeeld van een uitermate slecht uitgevoerde renovatie van een pand in deze bouwstijl.

De oorspronkelijke vormtaal en materiaalbehandeling van het Hema-gebouw dienen te worden gerespecteerd. Dat daarbij de nieuwe gebruiksmogelijkheden van het pand niet uit het oog moeten worden verloren lijkt ons duidelijk. Het plaatsen van bijvoorbeeld het modieuze spiegelglas zou zowel aan het pand als aan het plein schade berokkenen. Beiden worden dan van elkaar afgesloten. De argumenten die de Schoonheidscommissie reeds in 1939 aandroeg inzake de beleving van het plein en de functie van de Hema daarbij, gelden nog steeds. Verder is het zeer wenselijk het restaurantgedeelte weer van de originele tegels aan de buitenmuren te voorzien. De eenheid van het ontwerp wordt daarmee hersteld.

Zij wil niet alleen hoogwaardige architectuur laten bouwen, maar deze ook beschermen. Zelfs een Euregionaal Studiecentrum voor Architectuur maakt onderdeel uit van de plannen.³³ De manier waarop in de toekomst met de 'oude Hema' en andere belangrijke Heerlense specimen van architectuur wordt omgegaan, kan aangeven in hoeverre de beleidsvoornemens, in het bijzonder aangaande het behoud van monumentale gebouwen, in de praktijk worden gebracht.

* Wij danken iedereen die een bijdrage aan de totstandkoming van dit artikel heeft geleverd. Een speciaal woord van dank gaat uit naar Roger Miellet, Angela van der Poel en deken Frans Wiertz.

Naschrift.

Net nadat de redactie ons artikel had geaccepteerd vond reeds de eerste verandering van de 'oorspronkelijke vormtaal en materiaalbehandeling' van Brouwers gebouw plaats. De ranke, metalen kozijnen van het restaurantgedeelte werden door brede kunststoffen kozijnen vervangen. Dat dit vrijwel onopgemerkt en zonder inspraak kon gebeuren is te wijten aan een eerder optreden van het Heerlense College. In een vergelijkbaar geval, het Art Nouveau-pand aan de Geleenstraat 37, achtten B&W de aanvraag van een bouwvergunning voor het aanbrengen van kunststoffen kozijnen namelijk niet nodig. Het precedent voor deze specifieke 'verbeteringsacties' was daarmee geschapen. De eigenaren van Heerlense panden met een zekere architectuur-historische waarde kunnen ten gevolge van dit Collegebesluit naar believen hun kozijnen vervangen. Momenteel heeft de gemeente Heerlen geen instrumenten ter bescherming van architectuur. Deze lacune in de regelgeving en de 'kozijnenaffaires' geven aan dat de bestaande

'Heerlen bouw(t) Kunst'. Onder dit motto presenteert de gemeente Heerlen zich de laatste jaren als architectuurstad.

Plaatsing kunststofkozijnen in voormalig café-restaurant Castellum, Raadhuisplein 8.
(Foto Volmar Delhey)

gemeentelijke monumentennota snel door de raad dient te worden geaccordeerd. Zonder deze nota is de architectuur, waar Heerlen over het algemeen trots op is, overgeleverd aan de 'goede wil' van eigenaren en architecten.

NOTEN

- In de Nederlandse eenheidsprijzenwinkels werden de produkten in de jaren twintig voor 25 en 50 cent aangeboden. Voor meer informatie over de eenheidsprijzenwinkels en hun Amerikaanse oorsprong zie: R. Mielliet, 60 jaar HEMA 1926-1986. (Publicatie in voorbereiding)
- Isaac en Meijer waren ook de oprichters en directeuren van Magazijn 'De Bijenkorf'.
- Na de oorlog bleek de eenheidsprijzenformule niet meer te werken. De Hema in Heerlen is daarmee de laatste winkel in Nederland waar deze formule vanaf de opening werd toegepast. Mielliet, 60 jaar HEMA, 33-34.
- Limburgsch Dagblad, 15 februari 1938.
- SAH, Bouwvergunningen gemeente Heerlen, 1939 N.V. Dura's Aannemings Maatschappij, 1959 N.V. Magazijn Bijenkorf, 1959 Bierbrouwerij De Amstel, 1963 Bierbrouwerij De Amstel N.V. De algemene gegevens over de bouw- en vestigingsgeschiedenis van de Hema in Heerlen zijn afkomstig uit deze stukken. In enkele gevallen, afhankelijk van het belang van de stukken, is afzonderlijk geannoteerd.
- Limburgsch Dagblad, 15 februari 1938.
- Telegram van de R.K.M.V. aan minister Oud, geciteerd in Limburgsch Dagblad, 28 mei 1937. Waarschijnlijk doelde de R.K.M.V. op het warenhuis van de firma Schunck.
- Ibidem.
- Wat de commissie hiermee precies bedoelde is niet meer te achterhalen. Brouwers ontwerp-tekeningen zijn niet bewaard gebleven. Uit de notulen van de schoonheidscommissie en het advies van de directeur van Publieke Werken aan B en W valt wel op te maken dat het bij dit eerste ontwerp (waarschijnlijk) om een pand in de stijl van het Nieuwe Bouwen ging.
- SAH, Bouwvergunningen 1939 N.V. Dura's Aannemingsmaatschappij, brief Burgemeester Van Grunsven aan de directie van de N.V. Dura's Aannemingsmaatschappij, 16 juni 1938.
- Parochiearchief St. Pancratius, Notulen Kerkbestuur 23 mei 1937 (niet aan Stadsarchief Heerlen overgedragen deel, aanwezig op de pastorie). De subsidie die de parochie van de gemeente kreeg werd dat jaar teruggebracht tot iets meer dan de helft van de bijdrage die de lokale overheid het jaar daarvoor had gegeven. Zij bedroeg nog slechts f 1.800,-. Ter vergelijking: het gemiddelde jaarloon van een arbeider in de Nederlandse mijnen bedroeg aan het eind van de jaren dertig ongeveer f 1.400,-.
- PA St. Pancratius Notulen kerkbestuur, 3 juli 1939. De eerste aanduiding van interesse van de Twentsche Bank voor deze panden is gedateerd op 3 juli 1939. Het is echter niet denkbeeldig dat het kerkbestuur al eerder contact met geïnteresseerden had.
- Voor eerder gedane veronderstellingen over de motieven van de deken of kerkbestuur hebben

- wij geen enkele aanwijzing kunnen vinden. Wij doelen daarmee op de gesuggereerde anti-joodse houding van kerkbestuur (de leden van de Hema-directie hadden een Joodse achtergrond) en op haar vermeende weerzin tegen (nog) een 'functionalistisch' gebouw naast haar kerk.
14. SAH, Bouwvergunningen, 1939 N.V. Dura's Aannemingsmaatschappij, afschrift "Heerlense anonieme schrijven 5 aug 1938".
 15. Het is niet duidelijk of Meyer daarmee wilde laten blijken dat hij van de gang van zaken op de hoogte was of dat zijn banden met de burgemeester zo vriendschappelijk waren dat hij Van Grunsven er op wilde wijzen dat behoedzaamheid was geboden.
 16. SAH, Bouwvergunningen, 1939 N.V. Dura's Aannemingsmaatschappij, afschrift brief Van Grunsven aan Meyer 27 september 1938.
 17. SAH, Archief van de Gemeentesecretarie, 1919-1945, inventarisnummer 717.
 18. SAH, Archief van de Gemeentesecretarie, 1919-1945, inventarisnummer 717.; SAH, Notulen van de gemeenteraad, 12 dec. 1938, p. 126. Uit deze notulen blijkt tevens dat het idee dat de deken het hele bedrag aan de gemeente schonk op een misverstand berust. Vergelijk: Jamar, J. (1986) Hema en de Heerlense Affaire. In: Limburgs Dagblad, 29 april 1986.
 19. PA Pancratius, notulen kerkbestuur 11 december 1938.
 20. PA Pancratius, notulen kerkbestuur 19 februari 1939.
 21. PA Pancratius, notulen kerkbestuur 11 december 1938. Één van de leden van het kerkbestuur was zelfs tegen dit voorstel. Hetzelfde lid had, opvallend genoeg, ook reeds geweigerd namens het bestuur in het comité, dat voor de particuliere bijdrage ging zorgen, zitting te nemen.
 22. Bij de verbouwing van 1960 werd het gebouw overigens, op de door de schoonheidscommissie in 1939 gewenste wijze, aangepast.
 23. Een vliesgevel is een glazen wandgedeelte van een gebouw. Wat in de stukken niet is terug te vinden, maar opvalt bij een vergelijking van het eerste afgekeurde ontwerp van Brouwer en het uitgevoerde, is dat de kap van het restaurant niet die dynamische concave lijn krijgt die Brouwer wenste, maar een zeer afgezwakte vorm.
 24. Zie met name B. Rebel, Het nieuwe bouwen, Assen 1983.
 25. Het restaurant had met de scherpe boog aan het dak dezelfde dynamiek moeten krijgen, maar deze oplossing werd door de schoonheidscommissie waarschijnlijk afgezwakt.
 26. Necrologieën van Dirk Brouwer in de avondedities van Het Handelsblad, 19 november 1941 en Het Volk, 20 november 1941; mededeling dhr. G. Schoorl, oud-medewerker van Koninklijke Bijenkorf Beheer.
 27. Zie voor het werk van Brouwer: M.M. Bakker en F.M. van de Poll, Architectuur en stedenbouw in Amsterdam 1850-1940, Zwolle 1992, 102; J.G. Wattjes en F.A. Warners, Amsterdamse bouwkunst en stadsschoon 1306-1942, Amsterdam 1944, 294-296, P. Groenendijk, Particuliere restauratie van een vergeten jong monument, in: Architectuur/Bouwen, 1991, nr. 11, 22-25.
 28. Zie voor dit gebouw G. Fanelli, Moderne architectuur in Nederland 1900-1940, 's-Gravenhage 1978, 156-157 en Rebel, Het nieuwe bouwen, 221-225.
 29. Vergelijk P. Groenendijk, Particuliere restauratie van een vergeten jong monument, in: Architectuur/Bouwen, 1991, nr. 11, 22-25. Zie voor het werk van Dudok: W. Retera Wzn. (red.), Nederlandsche Bouwmeesters. W.M. Dudok, Amsterdam z.j.
 30. Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD), Bescheiden betreffende Dirk Brouwer. Brouwer werd wegens hulp aan de vijand op 17 november 1941 in de duinen bij Bloemendaal geëxecuteerd. In september van hetzelfde jaar had hij twee, in de omgeving van Zutphen gelande, Engelse piloten in veiligheid gebracht.
 31. Dit werk werd door de architecten H.F.J. Stoks en A. Schwencke uitgevoerd.
 32. Er waren in 1992 plannen om op de plaats van de Hema een nieuw Cultureel Centrum te bouwen.
 33. Zie voor deze beleidsvoornemens Nota Architectuurbeleid Heerlen 1991.

L. AUGUSTUS

TWEE BOKKERIJDESVERHALEN, OPGETEKEND DOOR JOS. HABETS

Toen ik in de jaren tachtig op speurtocht was naar documenten die enig licht konden brengen in de mysterieuze zaak van de bokkerijders, stuurde de toenmalige rijksarchivaris van Limburg, drs. M. Smeets, mij in fotokopie enige bladzijden uit een vroeg handschrift van

Jos. Habets (1829-1893) op oudere leeftijd.
(Fotocollectie GAM)

Jos. Habets. Deze bekende Limburgse priester en historicus, van wie in juni de honderdste sterfdag is herdacht, verbleef van 1844-1852¹ te Rolduc als leerling van het gymnasium en de laatste twee jaar als student van de filosofie.

Habets, Joseph, zoals hij in de Rolducse lijsten wordt genoemd, was op 27 november 1829 te Oirsbeek geboren. Pas met het schooljaar 1844, dat op 6 okto-

ber begon, werd Habets leerling van Rolduc. Hij werd aangemeld voor de 'cinquième', dat wil zeggen voor de tweede klas van het gymnasium. De voorafgaande vorming had hij gekregen bij 'meester Kallen' te Sittard. Joseph Habets was niet wat men noemt een knappe leerling. Hij moest een klas doubleren, waarschijnlijk de 'quatrième', de derde klas. Wel behaalde hij toen, in het schooljaar 1846-1847, in het vak meetkunde de vierde prijs. In 1850 - Habets was toen 20 jaar - voltooide hij de gymnasiale studie en verwierf daarbij een vierde prijs voor 'Littérature Hollandaise'. Voor het vak geschiedenis heeft Habets in zijn Rolducse jaren geen onderscheiding behaald. Niettemin was zijn historische belangstelling toen reeds duidelijk aanwezig. In een dik schrift heeft hij wetenswaardigheden bijeengebracht over de abdij Rolduc.

Het schrift wordt nu bewaard in het Rijksarchief te Maastricht bij de handschriften en is bekend onder de gewichtige titel 'Delucidationes et Annalium brevis continuatio'.² Het opent met een Frans gedicht ter ere van Rolduc. Het grootste deel zijn aantekeningen bij de Annales Rodenses, de geschiedenis van de abdij Rolduc over de jaren 1104 tot 1700. Zij waren in 1852 door E. Lavalleye uitgegeven als zevende deel bij de Histoire du Limbourg van S.P. Ernst. En

**HABETS IN
ROLDUC**

als voortzetting van deze Annales maakte Habets notities over de abten uit de achttiende eeuw en tenslotte over de geschiedenis van Rolduc 'na het te niet gaan der abdij'. Daarmee is ook de Latijnse titel van het handschrift verklaard: toelichtingen op en een korte voortzetting van de Annales [Rodenses].

Dat het handschrift van Habets stamt, wordt onderstreept door een late-re, van zelfbewustzijn getuigende toevoeging op het titelblad: 'a Jos Habets ex Oirsbeek confectae'. Een deel van het materiaal had hij bijeengebracht tijdens zijn verblijf in Rolduc. Uitgewerkt en aangevuld heeft hij de gegevens in het Groot-Seminarie te Roermond, waar hij in oktober 1852 met de studie van de theologie begon. De annalen van Rolduc werden immers pas in de loop van 1852 uitgegeven; bovendien maakte Habets voor zijn commentaar gebruik van een artikel uit de 'Annales de la Société historique et archéologique à Maestricht' van het jaar 1854.

De jaren dat Jos Habets in Rolduc verbleef, waren voor Europa een woelige tijd. In veel landen was onder de burgerij een revolutionaire beweging gaande, om tot een meer democratische regeringsvorm te komen. Denken we aan het stichten van de Tweede Republiek in Frankrijk en aan het bijeenkomen van een Duits Parlement in Frankfurt, waarin ook twee Limburgse afgevaardigden zitting hadden (1848). Tegelijk was er commotie op het sociale vlak. Marx en Engels publiceerden in februari 1848 te Londen het Communistische Manifest.

In die tijd plukte het bij Rolduc gelegen stadje Herzogenrath de vruchten van de technische ontwikkelingen: in de jaren 1851 tot 1853 werd de spoorverbinding Akèn-Düsseldorf aangelegd en kreeg Herzogenrath een station. Bij de voorbereidende werkzaamheden stootte men in 1851 op de fundamenten van de

oude Leonarduskapel, waar volgens de verhalen bokkerijders hun eed op de duivel hadden gezworen. De kapel lag ten oosten van het riviertje Worm en viel daarom onder de parochie Afden.

De denkrichtingen en gebeurtenissen van die jaren hebben de jonge Habets niet onberoerd gelaten. De weerslag ervan bespeurt men, wanneer hij in zijn 'Delucidationes' bij het abbatiaat van Johan Jozef Haghen (1757-1781) commentaar geeft op het verschijnsel bokkerijders. Die roversbende manifesteerde zich in die jaren voor de derde keer. De tekst van Habets wordt hier letterlijk afgedrukt; zijn wijze van uitdrukken en zijn spelling van het Nederlands hebben iets heel eigens, terwijl de inhoud toch verstaanbaar is.

'Middelertijd dat de Abt Haeghen te Rolduc de gewijde mijter droeg, vormde zich in het land van s'Hertogenrath, Valkenburg en andere aangrenzende landen eene rooverbende, die tooverij bij hunne schelmstukken mengden en zich aan eenen Bock toewijdden, vanwaar hun de naam van Bokken-rijders gegeven werd.

In 1851 werden te Afden bij het stationgebouw bij het maken van den nieuwen spoorweg de grondvesten nog opgedolven der kapel van St. Leonard, waar de toenmalige Bokkenrijders van Rolduc [bedoeld is Herzogenrath] hunne geheime zamenkomsten en hunne misterieën vierden. Deze kapel werd op bevel van het Oostenrijksch gouvernement op het einde der XVIIIde eeuw geslecht. De grondregel der Bokkenrijders was van gelijkheid van bezitting in de zamenleving te brengen, zoo dat er geen onderscheid meer tusschen rijken en armen zou bestaan, een principieel dat noodzakelijk tot diefstal leidt. Zoo stoulen de Bokkenrijders eens op eenen nacht een kud koebeesten in de rijke abtdij Rolduc en voerden dezel-

Het achttiende eeuwse Capucijnenklooster te Wittem, sinds 1836 bewoond door de paters Redemptoristen

ven den armen P.P. Capucijnen ten Wittem als geschenk toe. Zouden de Bokkenrijders dus niet met regt als voorgangers van de Democraten en Communisten onzer eeuw kunnen beschouwd worden.'

Maar het idee dat de bokkerijders voorlopers van de negentiende-eeuwse communisten waren, verwierp Habets in 1885 categorisch. Hij beschouwde hen toen als echte dieven die stalen waar ze dat het beste konden, en stelde dat 'dat wel niemand zal beweerden, dat zij daarbij socialistische denkbeelden koesterden of in praktijk brachten'.³

Het korte verhaal over de veediefstal ten gunste van de arme paters te Wittem is niet van elders bekend. Er is ook geen aanknopingspunt voor te vinden in de processen die tegen de bokkerijders zijn gevoerd. Het is een volkomen verzonden verhaal, dat misschien onder het volk werd verteld of als vertelsel ergens was gepubliceerd.

De jonge Habets heeft nog zo'n verhaal opgetekend. Daarin is abt Haghen zelf het slachtoffer van een streek van de bokkerijder Jozef Kirchhoffs. Deze was 'chirurgijn', een soort dorpsdokter, te

Herzogenrath en zou de aanvoerder der bende zijn geweest.

'Deze bende die aanvankelijk aan alle overheid trots en hardnekkig het hoofd bood, was tot eenige duizende leden aangewassen en werd gedeeltelijk gehangen en gedeeltelijk verspreid. Dezelve stond onder eenen Capitein, die tevens chirurgijn was en te Rolduc [= Herzogenrath] woonde.⁴ Deze chirurgijn met name Josef K. verzocht eensdaags den Abt Haeghen op een maaltijd, die aldaar verscheidene zijner vrienden en kennissen aantrof. Onder tafel ging alles vriendelijk en vrolijk toe. Maar na het middagmaal wenkte de chirurgijn den Abt in eene nevenkamer om met hem aldaar een woordje alleen te spreken. Met den Abt alleen gekomen zijnde sprak de chirurgijn: "Zeer Eerw. Heer Abt, neemt het mij niet ten kwade dat ik u alleen roep; ik verzoek alleen van u uw geld, uw uurwerk en uwe kostbaarheden. Indien gij mij die overhandigt, zullen wij weder goede vrienden zijn; maar indien gij het niet doet of indien gij in uw leven een woord verklikt van al hetgeen hier tusschen ons tweeën is voorgevallen, zijt gij een man des

doods, want de karabijn van den Bokkenrijder en de giftbeker van den chirurgijn zullen u weten te vinden". De Abt bij dit gezegde verbleekte van schrik, geeft zijn goud en valt in zwijm op eenen stoel neder. De chirurgijn echter behandelde hem vaderlijk, geeft hem een weinig kamfer te ruiken, laat hem een weinig ader aan den arm, en toen hij weder hersteld was, voert hij hem in persoon tot den kring der gasten, waar alles gelijk te voren even vrolijk en vriendelijk toeging.'

Het is een kostelijk verhaal, maar berust geheel op fantasie. Waar de jonge Habets dit verhaaltje heeft gehoord of gelezen, heb ik niet kunnen achterhalen. In de vorige eeuw zijn er veel van dergelijke fantastische vertellingen gepubliceerd. Als reactie daarop probeerde Jos. Russel in 1877 de 'ware feiten' omtrent de bokkerijders bekend te maken.⁵ Hij benutte daarvoor twee publicaties uit de achttiende eeuw, dus uit de tijd van de bokkerijders, en wel het bokkerijderslied uit 1744 en het boekje dat A. Daniels, de pastoor van Schaesberg, in 1779 publiceerde onder de schuilnaam Sleinada. Wij weten intussen dat beide geschriften niet betrouwbaar zijn. Zij werden geschreven om aan te tonen dat de justitie met haar harde aanpak en vlotte toepassing van de pijnbank juist handelde.⁶

Jos. Habets bracht het serieuze onderzoek op gang, toen hij in 1887 zakelijke stukken uit de overheidsarchieven publiceerde onder de titel 'Ambtelijke brieven en andere bescheiden over de bokkenrijders in het Staatsch land van Overmaas, 1775-1782'.⁷ Toch leefde hij nog in de overtuiging dat er werkelijk een grote bende met honderden leden had bestaan. Door de jongste onderzoekingen is aange- toond dat al die verhalen op een waan- denkbeeld berusten. In werkelijkheid is die omvangrijke bende er nooit geweest.

Ze is in het leven geroepen door bij de verhoren voortdurend de pijnbank te gebruiken.⁸

Portret van abt Haghen, in de pastorie van Eupen (B), waar hij van 1738 tot 1756 pas- toor was.

Noten

1. In het eeuwfeestboek 'Rolduc, 1843-1943, Kerkrade 1948' is geen einddatum vermeld (blz. 241). Nadere gegevens zijn te vinden in de prijzenboekjes, in de nota's van Pothast en in de rekeningenboeken van de provisor (RAL, archief van internaat Rolduc, nog niet geïnventariseerd).
2. RAL, Hss, nr. 383; in gedrukte inventaris nr. 536.
3. Maasgouw 7 (1885) 1062, kol 2.
4. Zie Sleinada: Oorsprong en bewijs eener bende dieven; De Feller: Journal historiq 15 sept 1774 p. 340 en Voyages 4 II p. 499.
5. Jos. Russel, De rooverbenden in de Landen van Overmaas, Brabant, Holland en aan den Rijn, in de vorige, en in het begin der tegenwoordige eeuw, Maastricht 1877.
6. L. Augustus, Bokkerijdersliederen uit 1743 en 1744; wie heeft ze gemaakt en wat werd er mee beoogd?, in: Maasgouw 109 (1990) 177-198. Idem, Sleinada: een onbetrouwbare bron voor de historie van de bokkerijders, in: Maaslands Melange, opstellen over Limburgs verleden, Maastricht 1990, 97-106.
7. PSHAL 24 (1887) 298-408.
8. L. Augustus, Vervolgingsbeleid en procesvoering tegen de Bokkerijders. Het ontstaan van een waandenkbeeld, in: PSHAL 27 (1991) 69-153.

IN MEMORIAM G. RAMAEKERS, ING.

Op 7 augustus j.l. overleed in de gezegende leeftijd van 89 jaar de heer ing. G. Ramaekers thuis in zijn woonplaats Terwinselen. Hij werd geboren in Lutterade en werkte tot zijn pensioenering in de mijnbouw, aanvankelijk op de Maurits, later als productiechef van de zware vloeistofwasserij op de Wilhelmina.

Toen de heer Ramaekers een halve eeuw geleden bij het genealogisch onderzoek naar zijn voorouders in Schinnen een bokkerijder met de naam Ramaekers tegenkwam, was er voor hem een nieuwe hobby geboren: de geschiedenis van de bokkerijders. Nadat er in 1967 een einde was gekomen aan zijn werkzaamheden bij de mijn, kon hij zich helemaal wijden aan archiefonderzoek. Er zullen in de wijde omtrek nauwelijks archiefbewaarplaatsen bestaan die geen kennis gemaakt hebben met zijn actief optreden bij het naspeuren van gegevens in oude stukken. Zijn benadering was zo karakteristiek dat iemand die hem eens had ontmoet, voortaan wist wie de heer Ramaekers was.

Zijn onderzoekingen betroffen meestal de bokkerijders. Zijn enorme feitenkennis op dit gebied en zijn onverzagbare ijver om steeds weer meer gegevens te verzamelen, waren spreekwoordelijk. Hij verdiende zelf de erenaam 'de bokkerijder', waarmee aangegeven kan worden dat hij nooit kon nalaten anderen van zijn nieuwe vondsten op de hoogte te brengen en hij ook steeds bereid was anderen informatie te verschaffen over de bokkerijders, de personen die in deze streken in de jaren 1743-1745, 1750-1751 en 1772-1778 als misdadigers vervolgd en hardvochtig gestraft werden.

Tijdens zijn vlijtige speurwerk verzamelde hij ook veel genealogisch materiaal, waardoor hij steeds weer gegevens beschikbaar kon stellen aan andere onderzoekers. Voor verschillende personen verrichtte hij historisch onderzoek. Dit had met name betrekking op zijn geboortestreek, waar hij sterk aan hechtte. Zelf publiceerde hij niet zo veel als anderen misschien verwachtten. Zijn bekendste werk is het, eerder in feuilleton in het Limburgs Dagblad verschenen boek 'De woeste avonturen van de Bokkerijders' (1972), waarvoor hij de gegevens leverde en dat Theo Pasing journalistiek werd verzorgd.

De heer Ramaekers was enige decennia lang lid van de werkgroep van het 'Land van Herle' en bezocht tot voor enige jaren zeer trouw de bijeenkomsten. Hij bleef lid tot zijn overlijden. Hij had belangstelling voor diverse onderwerpen, maar de bokkerijders waren voor hem favoriet. Hij verdedigde zijn standpunt met vuur, ook via de radio. Tekenend is het meningsverschil dat tussen hem en anderen ontstond in de discussie over het bestaan van de bokkerijders als georganiseerde bende.

In ons tijdschrift publiceerde de heer Ramaekers in 1966 een merkwaardig document, te weten de tekst van een paspoort (laissez passer) van Simon Pierre Ernst, kanunnik van Rolduc en pastoor van Afdon met een signalement van hem op 54-jarige leeftijd. Verder werkte hij in 1986 mee aan een artikel in het 'Land van Herle' over de chirurgijn Jozef Kirchoffs en zijn familie.

De heer Ramaekers zal bij heel veel mensen lang in herinnering blijven als een spontaan, enthousiast en opgewekt man, die men echt mist, nu men hem nooit meer zal ontmoeten. Wij wensen zijn vrouw en verdere familie veel sterkte.

M.A. van der Wijst.

BERICHTEN

THERMENMUSEUM: Tentoonstelling 'Spiegelbeelden. Werra-keramiek uit Enkhuizen 1605'

Tot 7 november is in het Thermenmuseum in Heerlen de tentoonstelling 'Spiegel beelden. Werra-keramiek uit Enkhuizen 1605' te zien.

De tentoonstelling 'Spiegelbeelden' laat ruim 150 complete voorwerpen zien die in Enkhuizen zijn gemaakt rond 1605. Een opgraving in 1979 van het afval van een pottenbakkersbedrijf bracht dit bijzondere aardewerk aan het licht. Het was rijk versierde keramiek waarvan iedereen tot op dat moment had aangenomen dat dit uit Duitsland geïmporteerd was.

De resultaten van jarenlang onderzoek worden op de tentoonstelling en in de begeleidende publikatie uit de doeken gedaan. De afbeeldingen op de voorwerpen geven een beeld van de denkwereld van de gewone burger in het begin van de Gouden Eeuw. De tentoonstelling wordt ingeleid door een bord met een doorsnede van 1,80 meter waarop een danspaar is afgebeeld.

Aan de oorsprong van deze tentoonstelling liggen de activiteiten van Dirck Claaszoon Spiegel, een lakenkoopman uit Enkhuizen, die onder meer handel dreef met het stroomgebied van de Werra (nu stromend door het Bondsland Thüringen, voormalige DDR). Hij raakte gefascineerd door de rijk versierde schotels van rood aardewerk trokken zijn aandacht en hij besloot in Enkhuizen een eigen pottenbakkersatelier op te richten. In 1602 vroeg hij zelfs octrooi aan op de fabricage van dit

'Hessisch' aardewerk in de Nederlanden, een typisch staaltje van Hollandse koopmansgeest in het begin van de Gouden Eeuw.

Op het platte deel -de spiegel- van de schotels vinden we de afbeeldingen, die ons een kijkje gunnen in de beleevingswereld van de burgers aan het begin van de 17e eeuw. In een tijd waarin lang niet iedereen kon lezen waren de symbolische of zedenprekende afbeeldingen op de schotels voor velen een duidelijk verhaal, dat ons tegenwoordig vaak ontgaat omdat onze (belevings)wereld anders is dan toen.

Dirck Claaszoon Spiegel liet zeker vier decorateurs uit Duitsland naar Enkhuizen overkomen. Zij versierden een deel van de schotels met scènes uit de Bijbel, met name uit het boek Genesis.

De paradijsscène laat Adam en Eva zien onder de boom van goed en kwaad. Dit moet de burger herinneren aan de zondeval en aan het feit dat hij 'in het zweet zijns aanschijns' moet werken voor zijn levensonderhoud.

Dieren verwijzen vaak naar de deugden en ondeugden van de mens: het zwijn staat voor vraatzucht, de leeuw voor trots en het hert voor hoop.

Naast zedenlessen werden ook alledaagse gebeurtenissen afgebeeld, zoals een danspaar. De schotels die hiermee versierd werden, waren vaak huwelijks-geschenken. Zij laten ons duidelijk zien welke kleding er in die tijd door mannen en vrouwen gedragen werd.

De afbeelding van de vogelvangster met de lijmstok waarschuwt huwbare meisjes voor de versiertrucs van jongemannen, die hen proberen te 'lijmen': de goede zeden moeten bewaard blijven.

Naast schotels met prachtige spiegelbeelden heeft Dirck Claaszoon Spiegel ook andere produkten laten maken, zoals tegels voor tegelkachels. Een dergelijke complete tegelkachel is door de Koninklijke Tichelaar Aardewerffabriek te Makkum nagebouwd en op de tentoonstelling te bewonderen.

Bij de tentoonstelling is een prachtig geïllustreerd boek verschenen, geschreven door de opgraver en onderzoeker Anton Bruyn. Dit is in het museum voor de prijs van f. 69,50 te koop, evenals enkele replica's van versierde schotels en (kachel)tegels.

Het museum is van dinsdag tot en met vrijdag geopend van 10.00 tot 17.00 uur en op zaterdag en zondag van 14.00 tot 17.00 uur.

KIJK 'NS IN DE WERELD VAN TOEN
Tentoonstellingen en lezingen met een verrassende kijk op Uw wijk.

Na vier succesvolle presentatie-weekenden in 1992 trekken de medewerkers van het Heerlense Stadsarchief ook dit najaar naar een viertal wijken om buurtbewoners kennis te laten maken met de ontstaansgeschiedenis van hun woonomgeving. Oude foto's, video's en ander archiefmateriaal geven een verrassende kijk op Uw wijk, zoals alleen ouderen zich misschien nog kunnen herinneren. De klemtoon ligt daarbij op het dagelijkse leven in de wijk en de gebouwde woonomgeving.

Bij het verschijnen van dit nummer van het 'Land van Herle' heeft men de presentatie in Welten reeds achter de rug.

Dit najaar zullen nog de navolgende presentaties, telkens van 13.00-17.00 uur, plaatsvinden:

16 en 17 oktober in de Harmoniezaal, Nijmegenstraat 1 in het Schaesbergerveld de wijken Schaesbergerveld/Meezenbroek, inclusief Palemig en Leenhof. Dhr. Th. Heerings zal daarbij een dialezing geven;

20 en 21 november in gemeenschapshuis 'Op d'r Sjtteberg', Mijnezetellaan 6 in Zeswegen de buurten rondom de steenberg Oranje Nassau I: Zeswegen, Vrank, Husken, Beersdal, Musschemig). Dhr. R. Braad zal daarbij een dialezing verzorgen;

11 en 12 december in café Wilhelmina, Molenberglaan 125 op de Molenberg over die wijk. Daarbij zal opnieuw dhr. Braad via een dialezing achtergrondinformatie verstrekken.

Heeft U ook oude foto's, films of documenten?

In bijna 3 km planklengte met archieven, bibliotheek, pers-, foto' en film-documentatie liggen antwoorden op vragen over het historische Heerlen in het Stadsarchief opgeslagen. Deze documenten zijn voor iedereen in te zien in de gratis toegankelijke studiezaal van het archief.

Het Stadsarchief is zich ervan bewust dat de collectie steeds aangevuld kan en moet worden, wil het een goed beeld kunnen geven van Uw wijk. In Uw fotoalbums zitten beslist foto's van Uw wijk, Uw vereniging of van evenementen als carnaval, die nog ontbreken in de collectie van het Stadsarchief. Vooral sportfoto's ontbreken. Het Stadsarchief is daarom ook op Uw hulp aangewezen. Neemt U Uw oude foto's mee naar de presentatie. Het Stadsarchief wil zijn collectie graag aanvullen

en maakt ter plaatse een reprocutie-opname van Uw oude foto's, zodat U ze geen dag hoeft te missen.

Misschien bezit U zelfs een stuk archief van een vereniging, dat zo maar op zolder ligt, of een stel oude films. Het Stadsarchief stelt U in de gelegenheid deze eventueel kosteloos(!) in een brandveilige ruimte en onder deskundig beheer op te slaan. U kunt er op deze manier aan meewerken dat het beeld van Uw wijk, zoals ze vroeger was of nu is, voor het nageslacht wordt vastgehouden. Als men ook later nog 'ns een kijkje wil nemen in de wereld in Uw wijk van toen, dan is ook Uw documentatie erbij, zodat men zich een vollediger beeld kan vormen van de wereld van toen.

VRAGENLAB CBS ZOEKT PROEF-PERSONEN

Sinds 1 februari van dit jaar heeft het CBS een vragenlaboratorium, kortweg 'Vragenlab', dat onderzoekt of bij enquêtes de juiste vragen worden gesteld. Immers voor het verzamelen van gegevens gebruikt het CBS meestal een vragenlijst. De kwaliteit van de verzamelde gegevens hangt heel sterk af van de kwaliteit van de vragenlijst. Bepaalde fouten ontstaan immers al bij het vraaggesprek bij de respondenten thuis. Dat gebeurt soms onbewust, omdat de respondent een vraag heel anders opvat dan de onderzoekers van het CBS hadden bedoeld, maar soms ook bewust, omdat een respondent graag 'goed' wil overkomen bij de enquêtrice. Vaak worden die fouten pas opgemerkt wanneer de bestanden bekeken worden en er geen correctie meer mogelijk is. Daarom werden en worden nieuwe vragenlijsten een tijd lang in het veld uitgeprobeerd, voordat de eigenlijke enquête begint. Maar zo'n vooronderzoek is duur en

bovendien komen niet alle gebreken boven water. Om vragenlijsten goed te ontwikkelen is het verstandig ze eerst uit te testen bij proefrespondenten. Deze worden op het CBS uitgenodigd. Vanaf 1 juni van dit jaar voert het Vragenlab interviews met proefrespondenten uit. Zo'n interview duurt maximaal één uur. De interviews worden in de studio van het CBS-gebouw aan de Kloosterweg gehouden en worden op videoband opgenomen.

Hiervoor heeft het CBS een groot aantal proefrespondenten nodig met uiteenlopende kenmerken wat betreft leeftijd, opleiding, beroep en dergelijke. Personen van 15 jaar of ouder uit de regio's Midden- en Zuid-Limburg kunnen zich daarvoor opgeven. Naast de reiskostenvergoeding op basis van openbaar vervoer ontvangt een proefrespondent een bedrag van f. 16,25 per interview. De interviews worden tijdens kantooruren gehouden.

Men kan zich hiervoor schriftelijk opgeven bij: CBS-Vragenlaboratorium, Kamer N003, Postbus 4481, 6401 CZ Heerlen onder vermelding van de volgende gegevens:

Naam (Hr., Mevr., Mej.), adres, postcode, woonplaats, telefoonnummer, geboortedatum, beroep of voornaamste bezigheid, hoogste behaalde opleiding, beschikbaarheid, giro/bankrekeningnummer en sofinummer. Deze gegevens worden gedurende één jaar opgenomen in een databestand. Wanneer men wordt opgeroepen is afhankelijk van het soort interview.

Inlichtingen over het Vragenlab zijn tijdens kantooruren verkrijgbaar op de navolgende telefoonnummers 045-707364 en 045-706999.